

ІНСТРУКТАЖІ З ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ НОРМАТИВНОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ

Скуйбіда О. Л.

Національний університет «Запорізька політехніка»

вул. Університетська, 64, 69063, м. Запоріжжя

eskuybeda@gmail.com

У контексті сучасної трансформації системи екологічного управління та потреби у забезпеченні екологічної безпеки життєдіяльності людини особливої актуальності набуває впровадження інструктажів з екологічної безпеки як інструменту формування екологічної компетентності персоналу. Це відповідає заявленому курсу відновлення України, потребам довкілляських реформ, а також міжнародним стандартам. Сучасна система інструктажів охоплює переважно питання охорони праці, техногенної та пожежної безпеки, тоді як екологічна складова в більшості випадків ігнорується. У нормативних документах відсутні типові програми інструктажів з екологічної безпеки, а органи державної влади не надають методичних рекомендацій щодо їх змісту, порядку та періодичності проведення. Попри стратегічне значення екологічної безпеки, в Україні досі не розроблено регламентованої системи інструктажів для працівників підприємств, установ, організацій щодо дотримання екологічних норм, запобігання аваріям, поводження з відходами та впливу на довкілля. Більше того, чинні програми підготовки персоналу в частині дій у надзвичайних ситуаціях, як правило, не містять екологічного компонента. У цьому контексті інструктажі з екологічної безпеки можуть стати невід'ємним інструментом як системи управління якістю на підприємствах, так і загальнодержавної системи цивільного захисту, орієнтованої на запобігання ризикам. Розгляд проблематики свідчить, що попри наявність законодавчого принципу пріоритетності екологічної безпеки, в Україні відсутнє нормативне регулювання інструктажів з екологічної безпеки та уніфіковані механізми підвищення екологічної компетентності персоналу. Розрізнені практики підприємств, відсутність типових програм, відсутність механізмів контролю змісту таких інструктажів та нерозробленість державних методичних рекомендацій створюють ризики формального навчання, яке не забезпечує реального впливу на екологічну результативність підприємств. Актуальність цієї проблеми суттєво зростає в умовах повоєнного відновлення, коли екологічна безпека трансформується в ключовий елемент загальнонаціональної безпеки, складову реформ у сфері промислового забруднення та передумову європейської інтеграції. У статті підкреслюється, що інструктажі з екологічної безпеки можуть стати важливим практичним інструментом превентивного управління екологічними ризиками, особливо з огляду на зростання техногенних загроз, руйнування промислових об'єктів та потребу у модернізації виробничих процесів із застосуванням найкращих доступних технологій. Дослідження демонструють тісний зв'язок між рівнем екологічної підготовки персоналу, екологічною результативністю підприємств і відповідальною поведінкою працівників. У цьому контексті інструктажі розглядаються як один із найефективніших інструментів розвитку людських ресурсів для досягнення екологічних цілей підприємств. Суттєвим є також те, що міжнародні стандарти управління, зокрема ISO 14001:2015 та ISO 9001:2015, прямо пов'язують екологічну політику організації з компетентністю персоналу, управлінням ризиками, готовністю до надзвичайних екологічних ситуацій та постійним удосконаленням. Саме в межах цих стандартів інструктажі з екологічної безпеки можуть слугувати структурованим механізмом інформування працівників про екологічні аспекти діяльності підприємства, формування навичок реагування на аварії, запобігання людському фактору та підвищення екологічної свідомості. У статті розглядається можливість інтеграції інструктажів з екологічної безпеки в загальну систему управління компетентністю персоналу відповідно до вимог стандартів ISO, що дозволяє розглядати інструктажі не лише як елемент екологічної відповідальності, але і як ключовий інструмент формування екологічної культури та забезпечення сталого розвитку. *Ключові слова:* екологічна безпека життєдіяльності, інструктаж, екологічна компетентність, сталий розвиток, управління ризиками, повоєнне відновлення, промислове забруднення, цивільний захист, навчання працівників.

Environmental safety briefings: current state and prospects for regulatory development. Skuibida O.

In the context of the modern transformation of the environmental management system and the need to ensure environmental security, the introduction of environmental safety briefings as a tool for developing the environmental competence of personnel becomes particularly relevant. This corresponds to Ukraine's declared course toward recovery, the needs of environmental reforms, and international standards. The current system of briefings primarily covers issues of occupational safety, technogenic and fire safety, while the environmental component is largely ignored. Regulatory documents do not contain standard programs for environmental safety briefings, and public authorities do not provide methodological guidelines on their content, procedures, or frequency. Despite the strategic importance of environmental safety, Ukraine has not yet developed a regulated system of briefings for enterprise employees regarding compliance with environmental norms, accident prevention, waste management, and environmental impact. Moreover, existing personnel training programs related to emergency response generally lack an environmental component. In this context, environmental safety briefings can become an integral tool of both an organization's quality management system and the national civil protection system aimed at risk prevention. The analysis shows that despite the legislative principle of prioritizing environmental safety, Ukraine lacks regulatory frameworks for environmental safety briefings and unified mechanisms for enhancing the environmental competence of personnel. Fragmented enterprise practices, the absence of standard programs, the absence of control mechanisms for

briefing content, and the lack of state methodological recommendations create risks of formal training that does not provide real impact on enterprises' environmental performance. The relevance of this issue significantly increases in the context of post-war recovery, where environmental safety becomes a key element of national security, a component of industrial pollution reform, and a prerequisite for European integration. The article emphasizes that environmental safety briefings can become an important practical tool for preventive environmental risk management, especially given the growing technogenic threats, destruction of industrial facilities, and the need to modernize industrial processes using the best available technologies. Research demonstrates a strong relationship between the level of environmental training of personnel, the environmental performance of enterprises, and responsible employee behavior. In this context, briefings are viewed as one of the most effective tools for human resource development aimed at achieving environmental goals within organizations. It is also significant that international management standards, in particular ISO 14001:2015 and ISO 9001:2015, directly link an enterprise's environmental policy with personnel competence, risk management, preparedness for environmental emergencies, and continuous improvement. Within these standards, environmental safety briefings can serve as a structured mechanism for informing employees about the environmental aspects of enterprise activities, developing accident response skills, preventing human-factor incidents, and enhancing environmental awareness. The article considers the possibility of integrating environmental safety briefings into the overall personnel competence management system in accordance with ISO requirements, which makes it possible to regard briefings not only as an element of environmental responsibility but also as a key instrument for forming environmental culture and ensuring sustainable development. *Key words:* environmental safety of human life, briefing, environmental competence, sustainable development, risk management, post-war recovery, industrial pollution, civil protection, personnel training.

Постановка проблеми. Забезпечення екологічної безпеки є ключовим елементом державної політики України. Одним із базових принципів екологічної політики є пріоритетність екологічної безпеки при здійсненні будь-якої господарської або управлінської діяльності [1]. Питання захисту довкілля в умовах повоєнного відновлення потребують системного врегулювання, зокрема шляхом модернізації системи управління на промислових підприємствах.

Попри стратегічне значення екологічної безпеки, в Україні досі не розроблено регламентованої системи інструктажів для працівників підприємств щодо дотримання екологічних норм, запобігання аваріям, поводження з відходами, впливу на довкілля тощо. Сучасна система інструктажів охоплює переважно питання охорони праці, техногенної та пожежної безпеки, тоді як екологічна складова в більшості випадків ігнорується. Чинні програми підготовки персоналу в частині дій у надзвичайних ситуаціях не містять екологічного компонента. У нормативних документах відсутні типові програми інструктажів з екологічної безпеки, а органи державної влади не надають методичних рекомендацій щодо їх змісту, порядку та періодичності проведення.

Законом України «Про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення» [2], для забезпечення належного рівня екологічної безпеки, встановлюються правові та інституційні засади щодо запобігання, мінімізації та контролю забруднення, яке виникає внаслідок здійснення господарської діяльності (зокрема, в сферах енергетики, виробництва і обробки металів, переробки мінеральної сировини, хімічної промисловості, управління відходами та ін.). З метою реалізації вимог вказаного Закону, на суб'єктах господарської діяльності повинен бути створений структурний підрозділ з охорони довкілля. Відповідно, потребують нормативного визначення функції, обов'язки та права фахівців підрозділу з охорони довкілля. Слід звернути увагу, що навіть у разі створення таких підрозділів, на сьогоднішній день відсутні уніфіковані підходи до навчання, контролю та інструктажів з екологічної без-

пеки. Це створює ризики для ефективності реформи у сфері промислового забруднення, а також повноцінної інтеграції в європейський простір.

Актуальність дослідження. Питання захисту довкілля та забезпечення екологічної безпеки набули вкрай важливого значення для повоєнного відновлення України. Впродовж багаторічного терміну на накопичення екологічних проблем в нашій країні впливали переважання ресурсо- і енергоємних виробництв, значне антропогенне навантаження на навколишнє природне середовище, високий рівень фізичного та морального зношення основних виробничих фондів та використання застарілих технологій, що обмежують можливості впровадження екологічно безпечних технологій тощо [3].

Екологічна безпека прямо впливає на стан здоров'я населення та якість життя. Системності в Україні набули шкідливі впливи на здоров'я населення внаслідок викидів в атмосферне повітря та скидів у водні об'єкти з боку промислових підприємств, забруднення вод, деградації ґрунтів, утворення та накопичення відходів.

Воєнні дії на території України значно поглибили існуючі екологічні проблеми. На сьогоднішній день зафіксовано більше 10 тис. фактів заподіяння шкоди довкіл्लю на майже 6000 трлн. грн. [4]. Внаслідок збройної агресії значна частина промислових об'єктів зазнала пошкоджень або була повністю зруйнована, що зумовлює необхідність їх реконструкції, модернізації або відновлення. Відновлення таких об'єктів повинно здійснюватися з урахуванням принципів екологічної безпеки, сталого розвитку, кліматичної нейтральності, а також на основі впровадження найкращих доступних технологій та методів управління. Так, відповідно до регламенту Ukraine Facility [5], з метою покращення стану охорони навколишнього середовища передбачено створення правових та організаційних механізмів для запобігання, зменшення, контролю та ліквідації промислового забруднення. Важливим в цьому контексті є проведення інструктажів екологічної безпеки, визначення випадків/видів діяльності, для яких про-

ведення таких інструктажів є обов'язковим, а також розробка рекомендацій щодо програми інструктажів з екологічної безпеки.

Довкілля та зміна клімату є одним із розділів переговорного процесу вступу до ЄС [6], що передбачає імплементацію актів права ЄС в сфері сталого розвитку, покращення якості довкілля, води, повітря, контролю за промисловим забрудненням, а також хімічними та генетично модифікованими організмами, створення дієвої системи управління відходами, запобігання зміні клімату тощо. Нагальною є практична імплементація суб'єктами господарської діяльності визначених заходів з охорони довкілля, що неможливо без відповідного навчання персоналу і визначає актуальність проведення інструктажів з екологічної безпеки в умовах сьогодення.

Зв'язок авторського доробку із важливими науковими та практичними завданнями. Робота спрямована на розв'язання ряду актуальних наукових і практичних завдань, зумовлених сучасним станом екологічної політики України та потребами повоєнного відновлення. Дослідження заповнює наукову прогалину, пов'язану з відсутністю системних підходів до екологічної підготовки персоналу та нерозробленістю теоретичних засад проведення інструктажів з екологічної безпеки, що відповідає результатам сучасних досліджень про значущість екологічного навчання для екологічної результативності підприємств, установ та організацій.

Авторська робота має вагоме практичне значення, оскільки аналізує наявні нормативні та організаційні прогалини у сфері екологічної підготовки та пропонує концептуальні підходи до впровадження інструктажів як елемента системи екологічного менеджменту. У контексті реформування сфери промислового забруднення, створення підрозділів з охорони довкілля, а також необхідності імплементації вимог європейського екологічного законодавства, розробка уніфікованих підходів до інструктажів є практично важливим завданням.

Дослідження безпосередньо пов'язане з проблематикою підвищення готовності підприємств до надзвичайних ситуацій. Воно виявляє, що чинні програми з цивільного захисту не охоплюють екологічних аспектів, попри їхній критичний вплив на безпеку та стан довкілля. Запропонована концепція екологічних інструктажів спрямована на удосконалення механізмів управління техногенно-екологічними ризиками та заповнює прогалину між існуючими нормативами та потребами реального виробництва.

Авторський доробок відповідає практичним завданням модернізації підприємств у процесі повоєнного відновлення, де екологічні ризики, застосування найкращих доступних технологій та відповідальність персоналу набувають особливого значення. Запропоновані підходи узгоджуються з міжнародними стандартами, що дозволяє інтегру-

вати інструктажі у системи управління якістю та екологічним менеджментом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Екологічна підготовка розглядається як один із найважливіших інструментів розвитку людських ресурсів та сприяння переходу до більш сталого світу [7]. В роботі [8] вказується, що чим кваліфікованішими є людські ресурси в екологічних питаннях, тим сильніша екологічна соціальна відповідальність і, відповідно, тим більші переваги вона отримує.

Інструктажі з екологічної безпеки можуть бути перспективним напрямком навчання персоналу з екологічних питань. Автори [9] зазначають, що екологічне навчання можна вважати найефективнішою практикою управління людськими ресурсами для реалізації та управління екологічними цілями підприємств, установ та організацій. Наведені в [10] результати досліджень показали, що навчання з екологічних питань позитивно впливає на розвиток зеленого та екологічну ефективність організації. Підприємства можуть перетворити екологічні питання на процес соціалізації працівників [11 в 9]. Навчання з екологічних питань не лише дозволяє працівникам формувати екологічну обізнаність та популяризувати довкілліве знання, але й розвиває основні навички працівників щодо захисту довкілля. Вказується, що навчання із охорони довкілля із достатньо високою ефективністю дозволяє досягти екологічно орієнтованої поведінки працівників.

Наразі відсутнє пряме нормативне регулювання інструктажів з екологічної безпеки, однак існує аналогія із інструктажами з охорони праці. В [12] зазначається, що інструктаж з екологічної безпеки можна проводити як окремо, так і поєднавши з інструктажем з охорони праці. Деякі підприємства використовують самостійно розроблені програми, однак узагальнених методичних рекомендацій та механізмів контролю їх змісту і реалізації бракує. Неурегульованість підходів породжує ризики формального проведення інструктажів без належного ефекту.

В практиці окремих підприємств наявна програма вступного і первинного (повторного) інструктажу з екологічної безпеки [13]. Відповідні інструктажі фіксуються в журналах реєстрації. Вказується на наявність програми вступного і первинного (повторного) інструктажу з екологічної безпеки, а також журналів реєстрації вступного інструктажу та первинного (повторного) інструктажу з екологічної безпеки. В роботі [12] зазначається, що інструктаж з екологічної безпеки можна проводити як окремо, так і поєднавши з інструктажем з охорони праці – «відповідальна особа підприємства проводить інструктажі з екології чи/та охорони праці для нових працівників підприємства».

Іншим дискусійним питанням є обов'язковість проведення інструктажу з екологічної безпеки для всіх категорій працюючих. Пропонується, щоб навчання було спрямоване на всіх працівників, охоплю-

ючи всі галузі та напрямки діяльності, професії та посади, включаючи менеджмент [13]. Висувається теза, що навчання персоналу має зосереджуватися на двох аспектах: політиці охорони довкілля, стратегії та місії, а також знанням, умінням і навичках управління довкіллям.

Програма проведення інструктажу з охорони навколишнього середовища і системи екологічного менеджменту [14], передбачає проведення такого інструктажу для кожного працівника перед тим, як він приступить до роботи. Однак не зазначено, про який вид інструктажу йдеться – умовно вступний або первинний, а також ким і де цей інструктаж проводиться. До програми інструктажу з охорони навколишнього середовища і системи екологічного менеджменту включені питання щодо політики підприємства з управління довкіллям, основ екологічного менеджменту, законодавства в сфері екології, поводження з відходами, екологічних аварій тощо. Пропонується фіксувати проведення таких інструктажів у відповідному журналі, однак форма журналу реєстрації інструктажів з охорони довкілля та екологічної безпеки не приводиться.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», екологічна безпека визначається як стан навколишнього природного середовища, за якого унеможливується погіршення екологічної ситуації та виникнення небезпек для життя і здоров'я населення [1].

Суттєву роль в забезпеченні екологічної безпеки має система цивільного захисту, яка, окрім іншого, передбачає здійснення заходів, спрямованих на захист територій та навколишнього природного середовища від надзвичайних ситуацій та інших небезпечних подій, запобігання виникненню таких ситуацій та подій, ліквідацію їх наслідків [15]. Відповідно до Кодексу цивільного захисту [15], за місцем роботи здійснюється обов'язкове навчання працюючого населення діям у надзвичайних ситуаціях. Навчання безпосередньо на підприємствах, установах та організаціях згідно з програмами підготовки працівників до дій у надзвичайних ситуаціях, а також під час проведення спеціальних об'єктових навчань і тренувань з питань цивільного захисту є складовою навчання населення [16]. Інструктаж проводиться при прийнятті працівника на роботу та щороку за місцем роботи. Програми проведення інструктажів, програми навчання посадових осіб з питань пожежної безпеки та програми спеціального навчання затверджуються керівниками підприємств, установ та організацій. Інструктаж і перевірка знань проводяться у порядку, визначеному підприємством (установою, організацією), на основі вимог нормативно-правових актів у сфері цивільного захисту [17].

Інструктажі з цивільного захисту та дій у надзвичайних ситуаціях розробляються на основі Програми загальної підготовки працівників підприємств до дій у надзвичайних ситуаціях, але, як правило, не охоплюють питання екологічної безпеки та охорони довкілля [18], хоча екологічна безпека є складовою цивільного захисту. Так, в Кодексі цивільного захисту України розглядаються питання техногенно-екологічної безпеки, екологічної безпеки, екологічно небезпечних аварій, екологічно небезпечної діяльності, захисту навколишнього природного середовища від впливу небезпечних чинників та від надзвичайних ситуацій, контролю за станом навколишнього природного середовища тощо. Тим не менш, питання екологічної безпеки функціями підрозділу з питань цивільного захисту суб'єкта господарювання не охоплені [19].

Варто звернути увагу, що захист довкілля є одним із найбільш актуальних питань для повоєнного відновлення України та регулювання діяльності промислових підприємств. Це потребує відповідного навчання працівників, що може здійснюватися, зокрема у формі інструктажів з екологічної безпеки. На сьогоднішній день питання проведення інструктажів з екологічної безпеки нормативно не врегульоване. Типова програма інструктажів з екологічної безпеки не розроблена. Відсутні рекомендації від органів державної влади щодо їх проведення.

Новизна. Новизна роботи полягає у тому, що вперше на основі аналізу існуючого нормативного поля, практик підприємств та вимог міжнародних стандартів обґрунтовано концепцію інструктажів з екологічної безпеки як окремого та цілісного елемента системи екологічного менеджменту підприємств, установ та організацій. У дослідженні виявлено й систематизовано наявну прогалину: відсутність у національному законодавстві типових програм, методичних рекомендацій, визначених видів, порядку та періодичності проведення інструктажів з екологічної безпеки, а також механізмів контролю їх змісту та ефективності.

Наукова новизна проявляється в обґрунтуванні можливості застосування аналогії з інструктажами з охорони праці для створення нормативної моделі екологічних інструктажів, що досі не було предметом достатнього наукового опрацювання. Уперше визначено потенціал інтеграції екологічних інструктажів із системами цивільного захисту, які наразі не охоплюють екологічної складової, попри її закріплення в законодавстві.

У роботі концептуалізовано інструктажі з екологічної безпеки як ефективний інструмент управління екологічними ризиками, формування екологічних компетентностей працівників та інтеграції принципів сталого розвитку в операційну діяльність підприємств. Новизна також полягає також у визначенні їхньої ролі в забезпеченні готовності до надзвичайних екологічних ситуацій та у розкритті взаємо-

зв'язку інструктажів з вимогами міжнародних стандартів щодо компетентності персоналу, управління ризиками та постійного удосконалення.

Методологічне або загальнонаукове значення.

Методологічне значення роботи полягає у систематизації підходів до проведення інструктажів з екологічної безпеки як інструмента управління екологічними ризиками та формування компетентності персоналу. Уперше обґрунтовано взаємозв'язок інструктажів з екологічної безпеки з існуючими системами охорони праці, цивільного захисту та міжнародними стандартами системи ISO, що створює методологічну основу для інтеграції екологічного навчання у комплексну систему управління підприємством (установою, організацією).

Загальнонаукове значення полягає в розкритті ролі інструктажів як превентивного інструмента управління екологічними ризиками, що сприяє підвищенню екологічної свідомості, розвитку екологічної компетентності працівників та формуванню сталого підходу до охорони довкілля. Запропонована концепція створює наукову основу для подальших досліджень у сфері інтегрованого навчання персоналу, оцінки ефективності інструктажів та розвитку екологічно орієнтованої поведінки в організаціях.

Викладення основного матеріалу. В межах функціонування системи екологічного менеджменту, відповідно до вимог стандарту ДСТУ ISO 14001:2015 «Системи екологічного управління. Вимоги та настанови щодо застосовування» (ISO 14001:2015, IDT) [20], а також з метою дотримання чинних природоохоронних вимог, на суб'єктах господарської діяльності можуть проводитись інструктажі з екологічної безпеки. В загальному випадку, види інструктажів встановлені для інструктажів з охорони праці. Можна припустити, що види інструктажів з охорони праці та екологічної безпеки можуть бути тотожними, але це питання нормативно не регульоване.

Стандарти ДСТУ ISO 14001:2015 «Системи екологічного управління. Вимоги та настанови щодо застосовування» та ДСТУ ISO 9001:2015 «Системи управління якістю. Вимоги» [21] можна розглядати як базу для впровадження системного підходу до інструктажів з екологічної безпеки. Цей стандарт визначає вимоги до створення, впровадження, підтримання та вдосконалення системи екологічного менеджменту. Стандарт ДСТУ ISO 14001:2015 прямо пов'язує екологічну політику з компетентністю персоналу, інформуванням та готовністю до надзвичайних ситуацій. Стандарт ДСТУ ISO 9001:2015 у частині менеджменту якості передбачає необхідність планування ризиків, розвитку компетентностей працівників та забезпечення постійного покращення.

Кожна організація повинна ідентифікувати ризики та можливості, пов'язані з екологічними аспектами своєї діяльності, та планувати заходи щодо їх запобігання чи зменшення. В межах цього

підходу інструктажі з екологічної безпеки є практичним заходом, який дає змогу поінформувати працівників про потенційні екологічні ризики на їхньому робочому місці, сформувати навички дій у випадку загроз або надзвичайних ситуацій екологічного характеру, запобігти людському фактору як джерелу екологічних інцидентів тощо.

Інструктажі з екологічної безпеки прямо пов'язані з реалізацією принципів готовності до надзвичайних ситуацій. Так, підприємство має забезпечити навчання персоналу щодо процедур реагування на аварійні події (наприклад, розливи хімічних речовин, викиди забруднюючих речовин тощо).

Теми інструктажів з екологічної безпеки можуть охоплювати:

- політику підприємства в сфері охорони довкілля;
- основи екологічного менеджменту;
- законодавчі вимоги у сфері екологічної безпеки;
- порядок поводження з відходами, небезпечними речовинами, водними ресурсами, енергоресурсами;
- дії працівників у випадку виявлення екологічного правопорушення;
- алгоритми реагування на надзвичайні екологічні ситуації та аварії (розлив хімічних речовин, пожежа, витік відходів тощо);
- обов'язки працівників щодо запобігання негативному впливу на довкілля;
- інші питання.

В контексті підвищення компетентності персоналу, інструктажі з екологічної безпеки повинні забезпечувати працівників знаннями та навичками, необхідними для розпізнавання потенційних екологічних ризиків та небезпек; своєчасного інформування відповідальних служб про виникнення аварійних ситуацій; виконання чітких дій для запобігання або мінімізації шкідливих наслідків для довкілля.

Важливим етапом є систематичне виявлення екологічних аспектів, що можуть призвести до негативних наслідків для довкілля. Це включає, але не обмежується, аналізом технологічних процесів та їх впливу, потенційних аварійних ситуацій – наприклад, розливів хімічних (сильнодіючих отруйних) речовин або забруднення водних ресурсів.

Стосовно управління екологічними ризиками, інструктажі з екологічної безпеки повинні сприяти формуванню у працівників усвідомлення екологічних ризиків, ознайомленню з процедурою дій у разі виявлення потенційних небезпек, підготовці до виконання конкретних заходів із запобігання та реагування. У рамках системи екологічного менеджменту особлива увага приділяється готовності підприємств до надзвичайних ситуацій, зокрема тих, що можуть спричинити значний негативний вплив на довкілля. Організація зобов'язана розробити, впровадити та підтримувати процеси, які забезпечують своєчасне

та ефективного реагування на потенційні надзвичайні події і навчання персоналу в цьому випадку відіграє одну із ключових ролей. Інтеграція готовності до надзвичайних ситуацій у систему навчання персоналу з питань екологічної безпеки сприятиме зменшенню екологічних ризиків, підвищенню екологічної безпеки підприємства та захисту здоров'я працівників і населення.

Проведення інструктажів з екологічної безпеки в межах системи екологічного менеджменту не лише відповідає нормативним документам, але може відігравати роль практичного інструменту для формування екологічної свідомості працівників. Проведення інструктажів сприяє підвищенню екологічної обізнаності працівників щодо значущості їхніх дій для стану навколишнього середовища, екологічних цілей та завдань підприємства, наслідків недотримання екологічних вимог тощо.

Зміст та методика інструктажів мають бути адаптовані до специфіки діяльності підприємства та обсягу екологічних аспектів, на які може вплинути персонал. Необхідно враховувати специфіку професій та виробничих процесів, що можуть створювати екологічні ризики; зокрема ці аспекти можуть визначати періодичність проведення інструктажів. Наприклад, якщо провести аналогію з інструктажами з охорони праці, то повторний інструктаж проводиться не рідше 1 разу на 6 місяців для основної категорії працюючих та не рідше 1 разу на 3 місяці для працівників, зайнятих на роботах з підвищеною небезпекою [22]. Важливим аспектом є оновлення змісту інструктажів з екологічної безпеки та їх позапланових проведеннях відповідно до змін у законодавстві, екологічній політиці та умовах функціонування підприємства.

Серед основних пріоритетів впровадження системи проведення інструктажів з екологічної безпеки є уніфікування вимог до змісту та порядку проведення інструктажів; розробка типових програм інструктажів з урахуванням специфіки галузей; визначення професій/посад, для яких проходження інструктажів з екологічної безпеки є обов'язковим; визначення видів інструктажів, місця/способу їх проведення, періодичності. Необхідно узгоджувати зміст інструктажів із політиками підприємства (установи, організації), стратегічними цілями та очікуваннями зацікавлених сторін. Також потрібна уніфікація та використання єдиних засобів реєстрації, обліку та оцінки результатів інструктажів.

Стандарт ДСТУ ISO 9001:2015 передбачає підвищення екологічної дієвості організації та досягнення екологічних цілей. Організація має визначати необхідну компетентність персоналу, чия діяльність впливає на екологічну результативність та дотримання обов'язкових вимог; забезпечувати, щоб ця компетентність ґрунтувалася на відповідній освіті, підготовці чи досвіді; встановлювати потреби у підготовці щодо екологічних аспектів та системи еко-

логічного управління; а також, за потреби, уживати заходів для набуття компетентності та оцінювати їхню ефективність. Інструктажі з екологічної безпеки можуть бути одним із таких заходів.

Іншими питаннями, які регулює стандарт ДСТУ ISO 9001:2015 в контексті екологічної безпеки, є готовність до надзвичайних ситуацій і реагування на них, а також дії стосовно ризиків. Ризики та можливість, пов'язані з екологічними аспектами, надзвичайні ситуації екологічного характеру можна визначити під час проведення інструктажів з екологічної безпеки, навчаючи працівників діям в таких умовах, а також превентивним заходам.

Вкрай важливим аспектом є узгодження інструктажів з екологічної безпеки із системами управління охороною праці та цивільним захистом, уникаючи дублювання та водночас забезпечуючи повноту охоплення екологічних ризиків.

Головні висновки. В умовах відновлення України і руйнівних наслідків війни екологічна безпека набула нового значення як складова загальнонаціональної безпеки, соціальної стабільності та євроінтеграції. Накопичені екологічні проблеми у поєднанні з масштабними воєнними руйнуваннями зумовлюють необхідність запровадження ефективних превентивних механізмів управління екологічними ризиками на всіх рівнях.

На сьогоднішній день на національному рівні відсутнє пряме нормативне регулювання інструктажів з екологічної безпеки, а також типові програми, методичні рекомендації, визначені види, порядок і періодичність їх проведення. Сучасна практика здебільшого обмежується фрагментарними корпоративними підходами або аналогією до інструктажів з охорони праці. Така невизначеність створює ризики формального навчання персоналу та знижує загальну ефективність екологічної політики держави.

Наявні програми цивільного захисту та навчання діям у надзвичайних ситуаціях не охоплюють екологічних аспектів, хоча екологічна безпека прямо визначена складовою цивільного захисту. Відсутність інтеграції екологічної тематики у підготовку працівників посилює вразливість підприємств до екологічних аварій і техногенних інцидентів. Інструктажі з екологічної безпеки можна розглядати як інструмент превентивного управління екологічними ризиками, особливо в контексті повоєнного відновлення та потенційно зростаючих техногенних загроз.

Потреба у створенні уніфікованої та регламентованої системи інструктажів з екологічної безпеки є вкрай актуальною, особливо в умовах реформування сфери промислового забруднення, створення підрозділів з охорони довкілля та імплементації європейських норм. Необхідно визначити перелік посад, для яких інструктаж є обов'язковим, види інструктажів, порядок їх проведення, періодичність, змістові модулі та форми реєстрації.

Стандарти ISO 14001:2015 та ISO 9001:2015 створюють методологічну основу для впровадження системного підходу до інструктажів з екологічної безпеки, зокрема в частині управління ризиками, компетентності персоналу, постійного удосконалення та готовності до аварійних ситуацій. Інструктажі можуть бути інтегровані у системи екологічного та якісного менеджменту як регулярний механізм підвищення кваліфікації. Вони дозволяють ідентифікувати екологічні аспекти діяльності, формувати навички реагування на аварійні події, мінімізувати негативний вплив на довкілля та запобігати інцидентам, спричиненим людським фактором.

У європейському та міжнародному контекстах питання екологічної підготовки персоналу є ключовим елементом корпоративної екологічної відповідальності, ефективності систем екологічного менеджменту та досягнення цілей сталого розвитку. Аналіз досліджень свідчить, що екологічне навчання підвищує екологічну результативність організацій, формує екологічну свідомість і забезпечує екологічно орієнтовану поведінку працівників.

Перспективи використання результатів дослідження. Результати дослідження можуть бути вико-

ристані для розробки типових програм інструктажів, що сприятиме підвищенню екологічної компетентності персоналу. На основі запропонованих підходів інструктажі з екологічної безпеки можуть бути інтегровані в системи управління якістю (ISO 9001:2015) та екологічного менеджменту (ISO 14001:2015), що забезпечить системний контроль екологічних ризиків та підтримку принципів сталого розвитку. Можна припустити, що запровадження інструктажів підвищуватиме готовність персоналу до дій у разі аварій та надзвичайних ситуацій екологічного характеру, що дозволяє мінімізувати негативний вплив на довкілля та зменшити потенційні економічні та соціальні втрати. Також результати дослідження можуть слугувати базою для розробки методичних рекомендацій та нормативних документів щодо проведення інструктажів з екологічної безпеки, встановленні форм і методів їх проведення, уніфікації обліку та оцінки ефективності таких інструктажів.

Використання результатів дослідження дозволяє формувати у працівників усвідомлення екологічних ризиків, розвивати екологічну поведінку та відповідальність, що є важливою складовою сучасних підходів до корпоративної та національної екологічних політик.

Література

1. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (дата звернення: 21.11.2025).
2. Про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення: Закон України від 16 липня 2024 р. № 3855-IX (3855-20) / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3855-20> (дата звернення: 21.11.2025).
3. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 21 липня 2010 р. № 2697-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19> (дата звернення: 21.11.2025).
4. Наслідки воєнних дій та вплив на довкілля. ЕкоЗагроза: веб-сайт. URL: <https://ecozagroza.gov.ua/> (дата звернення: 21.11.2025).
5. Ukraine Facility. Київ, 2024. URL: <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/plan-ukraine-facility.pdf> (дата звернення: 21.11.2025).
6. Звіт за результатами проведення первинної оцінки стану імплементації актів права Європейського Союзу (acquis EC). URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/Zvit_UA.pdf (дата звернення: 21.11.2025).
7. Agenda 21: Programme of Action for Sustainable Development. New York, 1993. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf> (дата звернення: 21.11.2025).
8. Cloquell-Ballester V.-A., Monterde-Diaz R., Cloquell-Ballester V.-A., Torres-Sibille A. del C. Environmental Education for Small- and Medium-sized Enterprises: Methodology and E-learning Experience in the Valencian Region. *Journal of Environmental Management*. 2008. Vol. 87, № 3. P. 507-520. DOI: 10.1016/j.jenvman.2007.01.041
9. Zeng S. X., Tam C. M., Tam V., Deng Z. Towards Implementation of ISO 14001 Environmental Management Systems in Selected Industries in China. *Journal of Cleaner Production*. 2005. Vol. 13, № 7. P. 645-656. DOI: 10.1016/j.jclepro.2003.12.009
10. Teixeira A. A., Jabbour C. J. C., de Sousa Jabbour A. B. L. Relationship Between Green Management and Environmental Training in Companies Located in Brazil: A Theoretical Framework and Case Studies. *International Journal of Production Economics*. 2012. Vol. 140, № 1. P. 318-329. DOI: 10.1016/j.ijpe.2012.01.009
11. Renwick D. W., Redman T., Maguire S. Green Human Resource Management: A Review and Research Agenda. *International Journal of Management Reviews*. 2013. Vol. 15, № 1. P. 1-14. DOI: 10.1111/j.1468-2370.2011.00328.x
12. Чи можна поєднувати інструктаж з охорони праці та екологічної безпеки на підприємстві? Офіс сталих рішень: веб-сайт. URL: <https://ukraine-oss.com/chy-mozhna-poyednuvaty-instruktazh-z-ohorony-praczi-ta-ekologichnoyi-bezpeky-na-pidpryemstvi/> (дата звернення: 22.11.2025).
13. Які документи з охорони довкілля слід оформляти підприємству? Офіс сталих рішень: веб-сайт. URL: <https://ukraine-oss.com/yaki-dokumenty-z-ohorony-dovkillya-slid-oformlyaty-pidpryemstvu/> (дата звернення: 21.11.2025).
14. Програма проведення інструктажів з охорони навколишнього середовища і системи екологічного менеджменту. Електронна система Ок. Кадровик: веб-сайт. URL: https://kadrovik.isu.net.ua/sites/default/files/examples/programa_provedennya_instruktazhiv_z_ons.docx (дата звернення: 21.11.2025).
15. Кодекс цивільного захисту України: Кодекс України від 02.10.2012 р. № 5403VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/5403-17> (дата звернення: 23.11.2025).

16. Про затвердження Порядку здійснення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 червня 2013 р. № 444 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/444-2013-%D0%BF#Text> (дата звернення: 23.11.2025).
17. Як часто проходити інструктаж з питань цивільного захисту, пожежної безпеки та дій у надзвичайних ситуаціях? Навчально-методичні центри цивільного захисту та безпеки життєдіяльності: веб-сайт. URL: <https://nmc.dsns.gov.ua/zk/news/ostanni-novini/iak-casto-proxoditi-instrukтаж-z-pitan-civilnogo-zaxistu-pozeznoyi-bezpeki-ta-dii-u-nadzvicainix-situaciiх> (дата звернення: 21.11.2025).
18. Про затвердження Програми загальної підготовки працівників підприємств, установ та організацій до дій у надзвичайних ситуаціях: Наказ ДСНС України від 06.06.2014 р. № 310 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0310388-14> (дата звернення: 21.11.2025).
19. Про затвердження Типового положення про підрозділ з питань цивільного захисту суб'єкта господарювання: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 20.04.2017 р. № 325 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0626-17> (дата звернення: 21.11.2025).
20. ДСТУ ISO 14001:2015 Системи екологічного управління. Вимоги та настанови щодо застосовування. [Чинний від 2016-07-01]. Київ, 2016. 29 с. (Інформація та документація).
21. ДСТУ ISO 9001:2015 Системи управління якістю. Вимоги. [Чинний від 2016-07-01]. Київ, 2016. 22 с. (Інформація та документація).
22. Про затвердження Типового положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці та Переліку робіт з підвищеною небезпекою: Наказ Державного комітету України з нагляду за охороною праці від 26.01.2005 р. № 15 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0231-05> (дата звернення: 21.11.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025